

Ještě k pojmu jako „objektu“ [1995]

Nemyslím, že Pavel Materna vzal problém, o němž jsem psal, dost vážně, pokud si myslí, že by jej „mohl odbýt“ „poznámkou“, že mu „nešlo ... vůbec o jakési (!) striktní filozofické použití tohoto výrazu“. Muselo by být s podivem, že se v informaci o grantovém projektu, určené odborné filozofické veřejnosti, dopouští výrazů *nestriktních a nefilozofických*, a to přímo v titulu. Ostatně ví dobře sám, že na této povrchnosti nemůže trvat, protože v jeho článku nelze všude nahradit termín „objekt“ slovem „téma“ (eventuelně „logické téma“), jak v prvních řádcích předstírá. (Kromě toho závažným problémem je přece sama „tématizace“.)

Udělat ovšem třeba ze (skutečné) žirafy „biologický objekt“ znamená – po mém soudu – např. ji zastřelit, stáhnout kůži, vycpat a vystavit v přírodovědném muzeu; jinak se jí to vůbec netýká a ona s tím nemá nic společného (a zejména se na tom nikterak aktivně nepodílí, i když tu hrůzu podnikneme; nejde pak o skutečnou žirafu, nýbrž o náš konstrukt). Udělat z pojmu „logický objekt“ však nelze bez aktivní asistence ze strany pojmu (resp. pojmů a pojmovosti atd.). To Materna zajisté ví (říká „zhruba“: „pojem má identifikovat objekty“), ale neaplikuje to „striktně“ na své „téma“. Chtěl jsem poukázat na to, že jeho projekt znamená, že pojem by měl v tomto případě identifikovat pojem (chtělo by se – pro paradoxnost – říci: pojem má „identifikovat“ sám sebe), ale po mém soudu právě tohle není (v dané dějinné chvíli, tj. rebus sic stantibus) možné. Pojem (alespoň ten „tradičního typu“) může objektivujícími identifikacemi umrtvovat („vycpávat“) mnoho skutečností (přesně: místo skutečností nastrkovat vycpaniny), ale nemůže to podnikat se všemi vůbec; tak např. zejména nemůže umrtvovat sám sebe (tak jako žirafa nemůže sama sebe zastřelit, stáhnout ze sebe kůži a pak se ještě sama vycpat). Jestliže Materna na tomto místě rozpor mezi svým a mým přístupem nevidí, nesnažil se pochopit, oč mi šlo.

To je ostatně zřejmé i z toho, jak bezstarostně vymezuje funkci „identifikační procedury“, říká-li, že „umožňuje vyčlenit určitý objekt z „nerozčleněné“ reality. Tím nepřímou vyslovil své přesvědčení, že v té – subjektivně dosud nerozčleněné – realitě onen „objekt“ *jest*. Aplikováno na „integrované nové pojetí ‚pojmu jako logického objektu‘“ to znamená, že z původně nerozčleněné *reality* chce vyčlenit nový „objekt“ (samozřejmě nikoliv pouhé „téma“), totiž „pojem“, který *tam* (nějak) *jest*. Avšak v rozporu s tím vymezuje pojem jako „identifikační proceduru“. To má přinejmenším dvojí logicky nejen povážlivý, ale přímo katastrofální důsledek pro jeho pojetí. Především tu je ona nápadná konfuze objektu a procedury (zajisté se procedura může stát svým objektem, ale pouze objektem jiné identifikační procedury, zatímco jejím vlastním objektem je něco jiného). Daleko nejzajímavějším – a také nejpovážlivějším – důsledkem je ovšem sám pokus vyčlenit z dosud nerozčleněné *reality* identifikační proceduru (= pojem) jako „objekt“, a to proklamovaně jako abstraktní, nikoliv mentální objekt. Tak se mu totiž identifikační procedura stává čímsi, co nejenom není výkonem vědomí či myšlením, ale co přestává být vůbec *procedurou*, *procesem*, *dějem* (tj. není ani svým vlastním výkonem, výkonem sebe samé). Tak se nám z identifikační „procedury“ stává podezřele „metafyzická“ (v tradičním či starém významu) „entita“ mimo čas a prostor.

Nevím, může-li kohokoli uklidnit Maternovo ujištění, že „abstraktní předpoklad“ nekonečného rekurzu („nekonečné hierarchie“) „střídání pojmů a objektů“ „metodologicky nic neznamena“, neboť „vždy se můžeme na určité úrovni („meta-úrovni“) zastavit“. To má být útěcha, že se až do toho nekonečna přece nemusíme pachtit? – Zmiňované analogie jsou neplatné. Přesněji řečeno neplatná je Maternova představa, že zkoumání (atd.) výroků či propozic (jako objektů zkoumání) jsou prováděna výroky a propozicemi již objektivovanými, tedy mrtvými, „nementálními“ či „mimomentálními“. (Je to ovšem všechno velmi nepřesné: nezkoumáme přece tak, že jedny výroky či propozice klademe vedle jiných výroků a propozic – a už nic dalšího, nýbrž do výroků a propozic ukládáme výsledky svých myšlenkových aktivit, bez nichž ony výroky či propozice jakožto takové neobstojí, bez nichž se stávají sušinou, skeletem, otiskem šlápoty, jež tedy musí být dešifrovány, aby nám něco vůbec mohly vypovědět nebo alespoň naznačit. Ale to už je zase jiná záležitost a také jiné pojetí.)

K „dílčí poznámce“ Maternově mohu jen vyjádřit údiv: jde opět o neplatou analogii, navíc nabourávající sám základ Maternova projektu. Zvolme si příklad zoologického objektu, který nám Materna sám nabídl, totiž žirafu. Co tedy znamená, že žirafa jako biologický objekt není táž jako žirafa jako objekt zoologický? Znamená to pro většinu lidí (a nemusí to být logikové profese), že z jedné a téže žirafy (třeba jako druhu) si zoologie asi vybírá něco trochu jiného než biologie. Proto „žirafa“ jako biologický objekt je pouhým myšlenkovým modelem docela stejně jako „žirafa“ jako zoologický objekt, jen s tím, že jde o dva trochu odlišné modely. Důležité je ovšem, že žirafa se neutvářela a neutváří podle našich modelů, kdežto filosofie nebo logika se ustavují podle jistých představ (atd.) o filosofii nebo logice a utvářejí se podle toho, čím je jednotliví myslitelé chtějí mít (resp. čím je určité školy či směry chtějí mít). A pak je strašně důležité, jak ten či onen myslitel bude logiku chápat. Logika nefilosofická (např. formální, matematická, symbolická, tzv. „filozofická“ apod.) bude mít vymezenou kompetenci (Materna mluví např. o tématu, „o kterém může kompetentně jednat logika“, čímž je už de facto rozhodnuto, že jde o odbornou, speciální disciplínu a nikoliv o disciplínu či subdisciplínu filosofickou). Logika (vskutku) filosofická musí být schopna se bytostně (ne tedy okrajově) zabývat nejen „logickými objekty“, ale také non-objekty, např. logickými (nikoliv gramatickými) subjekty, aniž by z nich dělala objekty. Tady je jeden důležitý rozdíl mezi „objektem“ a „tématem“. Jedním z nejzávažnějších vlastních problémů filosofické logiky je otázka, jak myslet (a ovšemže *pojmově* myslet), aniž bychom z non-objektů dělali objekty a tak non-objekty falšovali. Pokud se tímto problémem „logika“ v nějakém ponětí a rozvrhu nedoveče, nemůže nebo nechce vážně zabývat, je to závažný doklad toho, že jde o speciální (odbornou, tj. vědeckou) disciplínu a nikoliv (sub)disciplínu filosofickou.

Materna nás snad chce odkázat k obsahu zmiňovaných časopisů a nikoliv pouze k jejich názvům, když jejich výskytem (přesně: výskytem jejich názvů) dokládá údajnou skutečnost, že filosofická logika byla řádně ustavena. To napsal už kdysi dávno Kierkegaard, že mu filosofie připomíná historku, jak si kdosi přinesl do obchodu k vymandlování nějaké prádlo, protože za výkladem spatřil ceduli „Zde se mandluje“. Byl pak zklamán, když se dozvěděl, že ta cedule je jenom na prodej. Bylo by na pováženou, kdyby si časopisy pro pěstování filosofické logiky počínaly podobně vůči někomu, kdo by tam hledal filosofičnost a filosofii. Materna nás ujišťuje, že „v každém případě však filozofická logika *nepřestává být logikou*“; mně ovšem leží na srdci především to, je-li a zůstává-li logikou *filosofickou*. O to byl a je spor: říci, že „zůstává logikou“, není mimochodem o nic přesnější a určitější, než že zůstává filosofií. A mluvit o filosofickém jazyku, kterým je vyjadřován logický problém, marně předstírá, že logičnost problému je záležitostí věcnou, kdežto filosofičnost záležitostí vyjádření, tedy snad rétorickou. Poněkud naivní mi připadá Maternovo doporučení, že je třeba „vycházet z toho, co filozofická logika opravdu je“; kdybych mu to chtěl vrátit, mohl bych mu říci, ať si nevymýšlí žádné „nové pojetí“ a ať raději „vychází z toho, čím pojem opravdu je“.

Docela zvláštním bodem diskuse by mohlo být to, že Materna připouští „filosofické problémy neřešitelné logikou“. Nechám-li stranou problematičnost samotného tzv. „řešení problémů“ (a také, co to vlastně je „problém“), což náleží do jiných souvislostí, kterými se nyní nechceme zabývat, musím trvat na tom, že nic takového není myslitelné pro logiku vskutku filosofickou. Pokud se filosofická logika opravdu nemůže zabývat nějakým problémem (a toto „zabývání“ nechci redukovat na jeho „řešení“), pak to není skutečný, tj. legitimní problém (nejen filosofický, ale vůbec žádný problém). A pokud je nějaký problém filosoficky legitimní, nemůže filosofická logika abdikovat a tvrdit, že to není její věc. Pokud jen prakticky selhává, musí samu sebe napravit.

Absurdní se mi zdá, když o nějakých dvou kategoriích logik prohlásí, že jsou „nezávislé“. Kategorie jsou jen zvláštní pojmy, a každý pojem (včetně kategorií) souvisí nějak s každým pojmem jiným, a to i tenkrát, když jde o pojmy původně ražené v různých dobách, za různých okolností a spjatých s různými kontexty (to s sebou totiž nese pojetí LOGU, jinak bychom skončili jako rétorici a „logiku“ bychom vyvozovali z „režimu řeči“). Maternova ukázka s jednorozcem nedává dobrý smysl, protože „jednorozec“ vůbec nijak samozřejmě není resp. nemusí být intencionálním objektem (raději husserlovským než brentanovským, pokud respektujeme Husserlovu kritiku a revizi Brentanova pojetí

jako oprávněnou), ale může to být např. sled nějakých zvuků, hromádka nějakých znaků, slovo, spjaté s tím či oním významem, několik dvojic pojem-intencionální předmět, ale také představa, mytická bytost anebo demytizovaný savec atd. Teprve z kontextu, v němž se ony zvuky či hromádka písmen atd. ocitnou, můžeme postupně a tentativně upřesňovat, co bylo asi míněno, co na rozdíl od míněného bylo vskutku vysloveno či napsáno a který způsob dešifrování a interpretace je – zase v souvislosti s naším záměrem – legitimní nebo nosný apod. Rozdíl mezi intencionálním předmětem a Maternovým „pojmem“ jakožto ‘objektem’ – resp. jakožto ‘identifikační procedurou’ resp. jako ‘logickou explikací’ – spočívá sice asi mj. také v určitosti, ale větší určitost je bezpochyby na straně Husserlově (a dokonce už na straně Brentanově); zatím alespoň mám ten dojem. Je ovšem třeba uvážit, že jako výsledek ohlášeného výzkumu bude moci eventuelně být předloženo pojetí mnohem určitější. V takovém případě – a to zůstává pozitivní stránkou hlavního bodu mých námitek proti ohlášenému výzkumnému programu – může být vítaným výsledkem celé práce nalezení nového typu „objektů“, které nebude možno zahrnout mezi Husserlovy intencionální objekty (což bude ovšem nutno prokázat), ale bez nichž se pojmové myšlení nemůže obejít (ať už o nich „ví“ nebo s nimi pracuje nereflektovaně). Problém zprostředkování mezi myšlenkovým aktem a skutečností, k níž je onen akt zaměřen, zůstává nadále otevřeným polem filosofických výzkumů (tedy nejen výzkumů psychologických, neurologických, fyziologických apod.) V žádném případě se tím však nedostaneme ani o krok dál v přímém poznání povahy pojmu.

Slovo „pojem“ je tradičně chápáno jako jeden z překladů (a tím jeho ‚význam‘ jako jeden z ‚významů‘) řeckého slova LOGOS. (Mimochodem, tato věta obsahuje takových odlišných překladů hned několik; kdybychom chtěli zachovat původní jednotu názvu, musili bychom říci: LOGOS „LOGOS“ je tradičně chápán jako jeden z překladů – a tím jeho LOGOS jako jeden z LOGŮ – řeckého LOGU LOGOS.) Nutnost je všechny v překladu i jazykově odlišit od jiných významů téhož řeckého slova byla nahlížena už starými řeckými mysliteli, ale mohla (a musila) být snáze provedena teprve při překladech řeckých textů do latiny (nebo do arabštiny a pak znovu do latiny). V té době se teprve připravovaly předpoklady pro tematizaci „nepředmětných skutečností“, např. pro rozlišení „subjektu“ ode všech typů „objektů“ (po významném Leibnizově důrazu na niternost a po Kantově pochybování o tom, zda „subjekt“ lze vůbec považovat za pojem, se o to zasloužili především němečtí myslitelé pokantovští, jejichž vlivem a zásluhou také v českém jazyce zdomácnělo pojetí subjektu jako ex definitione non-objektu, ne-předmětu). Při zkoumání povahy pojmu je proto třeba se především tázat po tom, čím se myšlení (rozumí se myšlení jako akt vědomí, jakožto skutečný, tedy psychický akt) spravuje, čím se „programově“ řídí, chce-li se zacíleně, určitě a jednoznačně vztáhnout k nějaké skutečnosti. Pro otázku po povaze pojmu tu je rozhodující ‚logičnost‘ a smysluplnost otázky, „co“ zaručuje myšlenkovému aktu, že se může opakovaně zaměřovat na „touž“ skutečnost (řeceno Maternovými termíny: co umožňuje identifikaci nějaké skutečnosti), jakož i odpovědi, že tu vedle oné (téže) skutečnosti musí být nějaká ‚pomůcka‘, nějaký ‚nástroj‘ – nebo dnes bychom spíše řekli: nějaký program -, který je příslušnému aktu myšlení k dispozici. A logičnost i smysluplnost zřetelného náhledu, že tento program nemůže, nesmí být zaměňován za onu skutečnost, k níž je akt vědomí (myšlení) zaměřen, ani k ní připodobňován jako jen zvláštní druh takové skutečnosti, je nepochybná, a to navzdory tomu, že určitost a jednoznačnost takového zaměření je bez „programu“ jako významného prostředku nemožná (a logicky nemyslitelná). Tím, že chce Materna z „pojmu“ zase udělat „objekt“, může snad zachovat vnější podobu slova, ale v žádném případě onen význam, s nímž je slovo „pojem“ tradičně (byť po velkých proměnách a posunech) spjato. Povážlivé je zejména to, že ve svém úsilí vůbec nebere v úvahu proměnu myšlenkového klimatu, v kterém se už stává profesionální povinností filosofa ospravedlnit každý pokus o objektivaci (a ovšem prověřovat z tohoto hlediska také všechny dosavadní objektivace, které se až dosud považovaly za samozřejmé a tedy neproblematické). Jestliže nelze jako „objekt“ či „předmět“ chápat (vlastní) subjekt, a ovšem ani druhého člověka jako subjekt, jestliže nelze na „objekt“ či „předmět“ redukovat ani žádnou živou bytost (podle některých vůbec žádnou „přirozenou jednotku“), jestliže „objektem“ není a nemůže být ani svět, a to nejenom jakožto veškerenstvo, ale ani jako „svět (určitého) jazyka“, „svět řeči“, „svět (určité) kultury“, dokonce ani (určitý) biotop a celá biosféra atd. atd. (což vše zajisté může být

„tématizováno“), pak má nepochybně smysl otázka, zda je ještě dnes filosoficky zdůvodnitelné se pokoušet chápat „pojem“ jako „objekt“. V každém případě si každý filosof musí sám před sebou a pro sebe (a ovšem i před veřejností, přinejmenším filosofickou, a pro ni) tuto otázku položit a zásadně na ni odpovědět, tj. vydat počet ze svého chápání této otázky a v souvislosti s tím i ze svého pochopení toho, co vlastně podniká, když chce „pojem“ zkoumat jako „logický objekt“.

Ladislav Hejdánek